

15-Amaliy mashg‘ulot
Mavzu: Atom yadrosi fizikasi

ASOSIY TENGLAMALAR VA FORMULARLAR

Foton energiyasi:

$$E = h\nu = \frac{hc}{\lambda}$$

Foton massasi:

$$m = \frac{E}{c^2} = \frac{h\nu}{c^2} = \frac{h}{\lambda c}$$

Foton impulsi:

$$p = \frac{h\nu}{c} = \frac{h}{\lambda}$$

De Broyl to‘lqini uzunligi:

$$\lambda = \frac{h}{p}$$

Yorug‘lik bosimi:

$$P = \frac{I}{c}(1 + \rho)$$

Tashqi fotoeffekt uchun Eynshteyn tenglamasi:

$$h\nu = A + \frac{m_e g^2}{2} \quad \text{yoki} \quad \frac{hc}{\lambda} = A + \frac{m_e g^2}{2}$$

Fotoeffekt uchun qizil chegara:

$$\lambda_q = \frac{hc}{A}, \quad \nu_q = \frac{A}{h}$$

Elektronlar tormozlanishi tufayli hosil bo‘ladigan rentgen nurlarining minimal to‘lqin uzunligi va maksimal chastotasi:

$$\lambda = \frac{hc}{eU}, \quad \nu = \frac{eU}{h}$$

Kompton effekti:

$$\Delta\lambda = \lambda' - \lambda = \lambda_c(1 - \cos\theta) = 2\lambda_c \sin^2 \frac{\theta}{2}$$

Stefan-Bolsman qonuni:

$$M_e = \sigma T^4$$

Kulrang jismning energetik yorituvchanligi:

$$M_e = \varepsilon \sigma T^4$$

Plank fomulasi:

$$f(\omega, T) = \frac{\hbar\omega^3}{4\pi^2 c^2} \cdot \frac{1}{\exp\left(\frac{\hbar\omega}{kT} - 1\right)},$$

Absolyut qora jismning maksimal nurlanish qobiliyati:

$$\varphi_{\lambda \max} = CT^5$$

Radioaktiv moddalarning emirilish qonuni

$$N = N_0 e^{-\lambda t}$$

$$N = N_0 \cdot 2^{-\frac{t}{\tau}}$$

radioaktiv yadrolarning **o'rtacha yashash vaqtı** deyiladi:

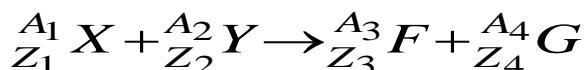
$$\tau = \frac{1}{\lambda}, \quad \tau = 1,44 \cdot T$$

massa **defekti** deyiladi:

$$\Delta M = Z \cdot m_r + N \cdot m_n - M_{ya}.$$

Nuklonlardan yadro hosil bo'lib massasining kamayishida bu zarralar sistemaning energiyasi E_{bog} , bog'lanish energiyasi miqdorida kamayishini bildiradi:

$$E_{bog} = \Delta Mc^2 = (Zm_p + Nm_n - M_{ya}) \cdot c^2.$$

Bu yerda X, Y, F, G qandaydir elementlar va zarralar,

$$A_1 + A_2 = A_3 + A_4 \quad Z_1 + Z_2 = Z_3 + Z_4$$

MASALALAR YECHISH BO‘YICHA USLUBIY TAVSIYALAR

1 – masala. Quyoshning nurlanish spektrini tekshirish energetik yorutuvchanlik spektral zichligining maksimumi 500 nm to‘lqin uzunligiga to‘g‘ri kelishini ko‘rsatadi. Quyoshni qora jism sifatida qabul qilib quyoshning energetik yorutuvchanligi, quyosh sochadigan energiya oqimi hamda 1 s da sochadigan elektromagnit to‘lqinlarning massasini aniqlang.

Berilgan	Yechilishi
$\lambda=500 \text{ nm}$	Qora jismning energetik yorutuvchanligi Stefan-Bolsman formulasi bilan aniqlanadi. $M_e = \delta T^4$
$M_e=?$	Nur sochayotgan sirtning harorati Vinning siljish qonunidan foydalanib aniqlashimiz mumkin: $\lambda_B=b/T$. bundan harorat T ni ifodalab energetic yorutuvchanlikni aniqlaymiz:
$\Phi_e=?$	$M_e = \delta(b/\lambda_m)^4 = 6,67 \cdot 10^{-8} (2,9 \cdot 10^{-3}/500 \cdot 10^{-9})^4 = 64 \text{ MW/m}^2$
$m=?$	Quyosh sochadigan energiya oqimi quyoshning energetik yorutuvchanligining uning sirtiga ko‘paytmasiga teng: $\Phi_e = M_e \cdot S = M_e \cdot 4\pi R^2 = 3,9 \cdot 10^{26} \text{ W}$
	Quyoshning 1 s da sochadigan elektromagnit to‘lqinlarning massasini massa va energiyaning proporsionallik qonuni $E=mc^2$ orqali aniqlaymiz. t vaqt davomida sochiladigan elektromagnit to‘lqinlarning energiyasi energiya oqimi(nur sochish quvvati) ning vaqtga ko‘paytmasiga teng. $E = \Phi_e \cdot t$.
	Demak, $m = \Phi_e \cdot t / c^2 = 4,3 \cdot 10^9 \text{ kg}$.

2 – masala. Seziyning sirti to‘lqin uzunligi 400 nm bo‘lgan binafsha yorug‘lik nuri bilan nurlantirilganda fotoelektronlarning maksimal tezligi 650 km/s bo‘lsa, seziy uchun fotoeffektning qizil chegarasini aniqlang.

Berilgan	Yechilishi
----------	------------

$$\lambda=400 \text{ nm}$$

$$v_{\max}=650 \text{ km/s}$$

To‘lqin uzunligi fotoeffektning qizil chegarasi mos kelgan yorug‘lik bilan yoritilganda fotoelektronlarning tezligi, jumladan, kinetik energiyasi ham nolga teng bo‘ladi.

$$hc/\lambda_0=A$$

Seziy uchun chiqish ishini Eynshteyn formulasi yordamida aniqlaymiz:

$$A=hc/\lambda \cdot m v_{\max}^2/2$$

$$\lambda_q=?$$

$$\Phi_e=?$$

$$m=?$$

$$hc/\lambda_0=hc/\lambda \cdot m v_{\max}^2/2$$

$$\lambda_0 = \frac{2hc\lambda}{2hc - m\lambda g_{\max}^2} = 651 \text{ nm}$$

3 – masala. To‘lqin uzunligi 500 nm bo‘lgan yorug‘likning parallel dastasi 10 μPa bosim hosil qilib qoraytirilgan sirtga normal tushadi. Dastadagi fotonlar konsentratsiyasini, 1 s vaqtida 1 m^2 yuzali sirtga tushayotgan fotonlar sonini aniqlang.

Berilgan

$$\lambda=500 \text{ nm}$$

$$P=10 \mu\text{Pa}$$

$$t=1 \text{ s}$$

$$S=1 \text{ m}^2$$

Yechilishi

Dastadagi fotonlar konsentratsiyasi energiyasining hajmiy zichligining bitta fotonning energiyasiga nisbati kabi topilishi mumkin.

$$n=\omega/\varepsilon$$

Yorug‘likning bosimini aniqlovchi $P=\omega(1+\rho)$ ifodadan ω ni topamiz.

$$\omega = P/(1+\rho)$$

Ω ning tenglamadagi ifodasi orqali konsentratsiyasini ifodalasak:

$$n=?$$

$$n = \frac{P}{(\rho + 1)\varepsilon}$$

$$N=?$$

Fotonning energiyasi chastota yoki to‘lqin uzunlikka bog‘liq.

$$\varepsilon=hc/\lambda$$

Fotonning energiyasi uchun topilgan ifoda bilan umumlashtirib izlanayotgan fotonlar konsentratsiyasini

topamiz, bunda qoraytirilgan sirt uchun qaytarish koeffitsiyentini nolga teng deb olamiz:

$$n = \frac{P\lambda}{(\rho+1)hc} = 2,52 \cdot 10^{13} \text{ m}^{-3}$$

1 s vaqt ichida 1 m² yuzali sirtga tushayotgan fotonlar sonini N=k/(S·t) munosabatdan topamiz. Bunda k-t vaqtda S yuzali sirtga tushayotgan fotonlar soni. Ammo k=nSct.

$$N = \frac{ncSt}{St} = nc = 7,56 \cdot 10^{21} \text{ m}^{-2}$$

4 – masala. ${}^5\text{Be}^{11}$ yadrosining massa yetishmovchiligi va bog‘lanish energiyasi hisoblang.

Berilgan	Yechilishi
${}^5\text{Be}^{11}$	<p>Yadro massa yetishmovchiligini $\Delta m = Zm_p + (A-Z)m_n - m_{ya}$ ifoda yordamida topiladi. Massa yetishmovchiligini hisoblashni tizimdan tashqi birliklarda (m.a.b.) bajaramiz. ${}^5\text{Be}^{11}$ yadrosi uchun Z=5, A=11. Yadro massalari, proton va neytron massalarini doimiy kattaliklar qismidan olamiz.</p> $\Delta m = [5 \cdot 1,00783 + (11-5)1,00867 - 11,00931] \text{ m.a.b.}$ <p>Demak $\Delta m = 0,08186 \text{ m.a.b.}$</p>
$\Delta m = ?$	Yadroning bog‘lanish energiyasi $E = \Delta mc^2$.
$E = ?$	Yadroning bog‘lanish energiyasini ham tizimdan tashqi birliklarda (MeV) hisoblaymiz.
	$E = 931 \cdot 0,08186 \text{ MeV} = 76,224 \text{ MeV}$

MUSTAQIL YECHISH UCHUN MASALALAR

15.1. Tezligi $1,9 \cdot 10^7$ m/s bo‘lgan α -zarra oltin atom yadrosining markazidan o‘tuvchi to‘g‘ri chiziq bo‘yicha harakatlanib, yadroga qanday eng kichik masofagacha yaqinlashishini hisoblang. α -zarranining massasi $6,6 \cdot 10^{-27}$ kg, α -zarranining zaryadi $3,2 \cdot 10^{-19}$ C, oltin yadrosining zaryadi $1,3 \cdot 10^{-17}$ C.

15.2. Vodorod atomida elektronlar to‘rtinchi statsionar orbitadan ikkinchi orbitaga o‘tganda energiyasi $4,04 \cdot 10^{-19}$ J bo‘lgan fotonlar chiqadi (vodorod spektrining yashil chizig‘i). Spektrning shu chizig‘ining to‘lqin uzunligini aniqlang.

15.3. Kislorod atomini ionlashtirish uchun 14 eV ga yaqin energiya zarur. Ionlashtiruvchi nurlanishning chastotasini toping.

15.4. Modda atomi uyg‘onib, bir energetik sathdan ikkinchisiga o‘tishida yorug‘lik nurlandi hamda atomning energiyasi $3 \cdot 10^{-19}$ J kamaydi. Nurlanish chastotasini hisoblab toping.

15.5. Vodorod atomidagi elektronning orbita bo‘ylab tezligini aniqlang. $r=10^{-10}$ m.

15.6. Rentgen trubkasida anod kuchlanishi 20 V. Anod yaqiniga yetib borgan elektronning tezligini toping.

7. Rentgen trubkasida katod va anod orasidagi potensiallar ayirmasi 66,3 kV bo‘lsa, trubkadan chiqadigan rentgen nurlari chastotasining maksimum qiymatini toping.

15.8. Rentgen trubkasiga 30 kV kuchlanish berilgan. Uzluksiz rentgen spektrining qisqa to‘lqin chegarasi topilsin.

15.9. Chastotasi $3,4 \cdot 10^{15}$ Hz bo‘lgan nurlar kislorod atomini ionlashtirishi mumkin bo‘lgan eng kichik chastotali nurlar bo‘lsa, atomni ionlashtirish energiyasi qanday?

15.10. Atomni ionlashtirish uchun 4 eV energiya zarur bo‘lsa, ionlashtiruvchi nurlanishning to‘lqin uzunligi qancha bo‘lishi kerak?

15.11. Qanday radioaktiv yemirilish natijasida $^{239}_{94}Pu$ plutoniyl $^{235}_{92}U$ uranga

aylanadi?

15.12. Qanday radioaktiv yemirilish natijasida $^{22}_{11}Na$ natriy $^{22}_{12}Mg$ magniyiga aylanadi?

15.13. $^{238}_{92}U$ uran uchun α -zarra yemirilishi reaksiyasini yozing.

15.14. $^{209}_{82}Pb$ qo‘rg‘oshin uchun β -yemirilish reaksiyasini yozing.

15.15. Radiy $^{226}_{88}Ra$ ning α -yemirilish reaksiyasining yozing. Yemirilishga qadar radiy yadrosini tinch turgan deb hisoblab, hosil bo‘lgan yadroning impulslarini va kinetik energiyalarini taqqoslang.

15.16. Uran $^{238}_{92}U$ izotopi yadrosi bir necha α va β yemirilishdan so‘ng $^{210}_{82}Pb$ atomi yadrosiga aylandi. Bunda qancha α va β -yemirilish bo‘lgan?

15.17. Agar kobalt elementining yarim yemirilishi davri 71 kun bo‘lsa, bir oydan keyin kobaltning radioaktiv yadrolarining necha foizi qoladi?

15.18. Radiy izotopining yarim yemirilish davri 1400 yilga teng. Necha yildan keyin undagi atomlar soni 4 marta kamayishini aniqlang.

15.19. Sutkaning boshlang‘ich 8 soatida radioaktiv modda 3 marta kamaysa, sutkaning oxirida necha marta kamayadi?

15.20. Qandaydir radioaktiv elementning aktivligi 4 sutkada 4 marta kamaydi. Uning yarim yemirilish davrini toping.

15.21. Radonning yarim yemirilish davri 3,82 sutkaga teng. 1,91 sutkadan keyin bu izotopdagi atomlar soni necha marta kamayadi?

15.22. Radioaktiv kumushning aktivligi 645 sutkada 8 marta kamaydi. Kumushning yarim yemirilish davrini sutkalarda hisoblab toping.

15.23. $^{131}_{53}I$ izotopining yarim yemirilish davri 8 sutkaga teng. 32 sutkadan keyin yod izotopi massasining necha foizi yemiriladi?

15.24. Qandaydir radioaktiv elementning 87,5 % atomi yemirilishi uchun qancha vaqt ketadi? Yarim yemirilish davri 2 yil.

15.25. Tabiiy xlorning $^{35}_{17}Cl$ va $^{37}_{17}Cl$ izotoplari mavjud. Agar xlorning atom massasi 35,5 m.a.b. bo‘lsa, tabiiy aralashmasidagi izotoplarning har biri necha

foizdan bo‘ladi?

15.26. ${}_1^2H$ deytriy yadrosining bog‘lanish energiyasini hisoblang.

15.27. Alyuminiy ${}_{13}^{27}Al$ yadrosining bog‘lanish energiyasini toping.

15.28. ${}_{3}^7Li$ va ${}_{8}^{16}O$ yadrolarda bitta nuklonga to‘g‘ri keladigan bog‘lanish energiyasining toping.

15.29. Quyidagi yadro reaksiyasida qancha energiya ajraladi:

15.30. Quyidagi yardo reaksiyasini amalga oshirish uchun α -zarra eng kamida qancha energiyaga ega bo‘lishi lozim:

15.31. Quyidagi termoyadro reaksiyasida qancha energiya ajraladi:

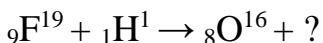

15.32. ${}_{92}^{235}U$ izotopining bitta yadrosi bo‘lganda, 200 MeV energiya ajraladi.

Shu izotop 4700 g barcha yadrolari bo‘linganda, qancha energiya ajraladi?

15.33. Uran atomi bo‘linganda, energiyaning 0,05 % issiqlikga aylanadi. Agar atom elektostansiyasining FIK 25% bo‘lsa, atom reaktorida 4 tonna uran bo‘linganida ajraladigan elektr energiyasini aniqlang.

15.34. Ushbu yadro reaksiyada noma’lum zarrachani aniqlang:

15.35. ${}_{10}^{20}Ne$ izotopini α – zarracha bilan bombardimon qilganda, proton va noma’lum element hosil bo‘ladi. U qanday elementligini toping.

15.36. ${}_{93}^{234}Np$ yadrosi atomining elektron qobig‘idan elektronni tutib olganida va so‘ng α – zarra chiqorganida qanday yadro hosil bo‘ladi?

15.37. Quyidagi termoyadro reaksiyada qancha energiya ajraladi:
$${}_{1}^2H + {}_{1}^2H \rightarrow {}_{2}^4He + \Delta E$$
. ${}_{1}^2H$ deyteriyning bog‘lanish energiyasi 2,2 MeV, ${}_{2}^4He$ geliyning bog‘lanish energiyasi 28,3 MeV

15.38. Atomdan chastotasi $1,6 \cdot 10^{16}$ Hz bo‘lgan kvant nurlangan bo‘lsa,

uning energiyasi qanchaga kamaygan?

15.39. Radioaktiv izotop yadrosining yarim yemirilish davri 20 sutka. Agar radioaktiv yadrolarning boshlang‘ich soni 10^8 ta bo‘lsa, 5 sutkadan keyin bu izotopning nechta radioaktiv yadrosi yemiriladi?

15.40. Agar atom impulsi $6,6 \cdot 10^{-27}$ kg·m/s bo‘lgan fotonni yutsa, uning chastotasi qancha ortadi?

15.41. Qandaydir radioaktiv modda yadrolari soni 2 kunda 4 marta kamaysa, 3 kunda necha marta kamayadi?

15.42. Radioaktiv izotop yadrosining yarim yemirilish davri 2 sutka. Agar radioaktiv yadrolarning boshlang‘ich soni 10^8 ta bo‘lsa, 4 sutkadan keyin bu izotopning nechta radioaktiv yadrosi yemiriladi?

15.43. Radioaktiv izotop yadrosining yarim yemirilish davri 20 sutka. Agar radioaktiv yadrolarning boshlang‘ich soni 10^8 ta bo‘lsa, 15 sutkadan keyin bu izotopning nechta radioaktiv yadrosi yemiriladi?

15.44. To‘lqin uzunligi 662 nm bo‘lgan nurlanishning nechta kvanti 1 g massaga ega bo‘ladi?

15.45. Radioaktiv izotop yadrosining yarim yemirilish davri 20 sutka. Agar radioaktiv yadrolarning boshlang‘ich soni 10^8 ta bo‘lsa, necha sutka oldin bu izotopning soni 10^9 ta bo‘lgan?

15.46. Rentgen trubkasi 20 kV kuchlanishda ishlaydi. Rentgen nurining to‘lqin uzunligini toping.

15.47. Elektron bilan pozitron o‘zaro annigilyatsiyalanganda qanday chastotali elektromagnit to‘lqin hosil bo‘ladi?

15.48. Atom $6,4 \cdot 10^{18}$ Hz chastotali nurlanish kvantini yutganida uning energiyasi qanchaga ortadi?

15.49. Vodorod atomining ionlanish energiyasi $2,18 \cdot 10^{-18}$ J. Vodorodning ionlanish potensiali aniqlansin.

15.50. Agar azotning ionlanish potensiali 14,5 V bo‘lsa, azot atomini ionlantirish uchun elektron qanday eng kichik tezlikka ega bo‘lishi kerak?

15.51. Atomlarning ilgarilanma harakat o‘rtacha kinetik energiyasi

to‘qnashish yo‘li bilan ionlantirishga yetarli bo‘lishi uchun atomar vodorodning harorati qanday bo‘lishi kerak? Atomar vodorodning ionlanish potensiali 13,6 V.